

לשוננו לעם

עורכים: שושנה בהט, יוסף עופר, דוד טלשיר

מתוך

כרך מד, תשנ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מניין לנו סימני הפיסוק?

הערות אגב

שאלה מסקרנת היא מה מקורם של סימני הפיסוק הנהוגים היום בעברית ובלשונות האומות.

אמנם העברית ידעה חלוקה לפסוקים בימי חז"ל ושיטת סימון משוכללת של טעמי המקרא בימי בעלי המסורה – אך כיצד סומן הטקסט הלא-מקראי? יש לשער שלצורך קריאה נכונה ולצורך פירוש נכון נעזרו אבותינו בסימון כלשהו. חלוקת הפיוט לצלעות ולצלעיות בוודאי עודדה סימון מתאים. עדיין ניכרים שינויי נוסח שיסודם בוויכוח סמוי על חלוקת פסוקים בנוסחי תפילה. בברכה הראשונה שלפני "קריאת שמע" יהודי בבל קוראים (לפי נוסח האר"י) בפיסוק שונה מאחיהם יהודי ספרד. הנוסח האחד: "אשר בדברו מעריב ערבים, בחכמה פותח שערים, בתבונה וגו'". ולעומתו הנוסח האחר: "מעריב ערבים בחכמה, פותח שערים בתבונה, וגו'". כן גם בתפילת "נשמת כל חי" שבתפילת שחרית של שבת. אלה גורסים: "נסים ונפלאות שעשית עמנו ועם אבותינו. מלפנים ממצרים גאלתנו וגו'", ואלה מפסיקים אחרי התיבה "מלפנים". פיסוק כפשוטו לפנינו – כלשון "פָּסַק את הַגִּגֵּרֶת" (משנה חולין ב, ד), וכלשון תרגום יונתן למלה "וַיִּנְתֵּק" בשופטים טז, ט: ופָּסַק. המונח פיסוק שבצירוף "פיסוק טעמים" (בבלי נדרים לז ע"א) הפך למונח עצמאי, גם בלא להתבסס על טעמי המקרא או על החלוקה הקדומה לפסוקים ולפסקות.

סופרי האומות באירופה של ימי הביניים הכירו בחשיבות הסימון של חלוקת הטקסט לחלקיו. סימנים אלה הפכו לנחלת הכלל בימי הדפוס, והגיעו גם לטקסט העברי הכתוב והמודפס. מאלפים הם השמות לציון סימני הפיסוק בשפות שונות והצורות הגרפיות שניתנו להם.

הפסיק נקרא באנגלית comma. המלה יוונית במקורה, κόμμα, והיא קשורה ליסוד κοπ- שפירושו 'חיתוך וכריתה' (כמו פ-ס-ק, וכמו במונח הבלשני apocope, קיטוע הברה סופית). comma מסמנת קָטַע טקסט (אף הוא מן השורש ק-ט-ע). באיטלקית, לעומת זאת, אותו הפסיק נקרא virgula

ובצרפתית virgule, ושם זה מעיד על צורת הסימן, מקל קטן, הקטנה למלה הלטינית virga = ענף, ופירושה בלטינית "הנמוכה": קו מעל האות. עוד שני מונחים לוועזיים יעזרו במעקב אחר התפתחות הפיסוק. הפרגרף הוא הסימן ה"נכתב בצד" המלה הראשונה של פסקה או מתחתיה. לעתים, כדרך המסורה שלנו, נקלעו סימנים כאלה לשוליים, מָרְגוֹ (margo) בלעז, והפכו אפוא "מָרְגִינָלִיִּים", נקראים סימנים מן הסוג הזה באנגלית mark. גם המלה האנגלית mark, הגזורה ממלה גרמנית שפירושה "ציון בולט", ומכאן 'סימן גבול' – קרובה, לדעת שיפלי, מבחינה אטימולוגית למלה margo.

מערכת הפיסוק המודרנית מבחינה בין סימני פֶּסֶק לסימני מוֹדֵלִיּוֹת. סימני הפֶּסֶק הם ארבעה, והם פותחו בתחילה בידי המדפיס ההומניסט הוונציאני מאנוטיוס: קו (בטקסט גותי) או פסיק (בטקסט לטיני), נקודה־פסיק, נקודתיים (שעדיין לא יוחדו לציון דיבור ישיר) ונקודה. הסימנים המודליים הם סימן השאלה, סימן הקריאה והסוגריים. סימן השאלה התפתח מן הנוהג של מפרשי הטקסטים ההומניסטים להוסיף את המלה quaestio לשאלה, כדרך שרש"י מוסיף בראש הסברו לעתים בתמיה, בתמיהה או תימה. למשל בבראשית יא, ו, ד"ה "לא יבצר מהם וגו' לעשות" אומר רש"י: "בתמיהה"; ומשמעו – הטל סימן שאלה אחרי המלה "לעשות"; בביאורו ליומא כב ע"ב הוא אומר: "מי האומר שאול ימלוך עלינו – בתמיהה" ובביאורו לאיוב ח, ג הוא אומר על הפסוק "האל יעות משפט": "ומליצתו לשון תימה". מלת ההסבר quaestio קוצרה לאות q (שמוצאה מן האות ק בכתב דעז) והתעוותה לסימן ?.

סימן הקריאה – כך סוברים – השתלשל מסימן השאלה, כשזו שימשה לציון שאלות רטוריות כמו "העיני האנשים ההם תנקר", והרחיב אחר כך את תחומו לסימון מלת הקריאה כמו בלשון הפנייה והציווי: "התְּלֶנּוּ! הֵא צֹאֵר – קוֹם שְׁחָטוּ!" (ח"נ ביאליק, "על השחיטה").

מערכת פיסוק זו אומצה גם על ידי המדפיסים העבריים. רק בשנים האחרונות היו שניסו להעתיק את השיטה גם לטקסט המקראי, ונדמה שלא האירה להם ההצלחה פנים. היו סופרים ומדפיסים, בְּחֹרֶז־עֶזְרָאִים, שלא נפלו בהשכלתם מן ההומניסטים, איש איש בתחומו, שהעדיפו להפוך את כיוון הסימנים בהתאם לכיוון הכתב העברי, כגון , או ? . צילומים משני

כתבייד מראים התרוצצות בין ? ובין ? אצל הסופר, הפייטן וההיסטוריון דויד חפשי (פרנקו־מנדס) באמשטרדם במאה היי"ח.
אלה – כאמור – הערות אגב, וראוי הנושא לבדיקה שיטתית ושמא כבר נעשתה המלאכה, ואני לא ידעתי.

מקורות

א' רודריג־שורצולד ומ' סוקולוף, מילון למונחי בלשנות ודקדוק, אבן יהודה תשנ"ב.
Th. Birt, *Antikes Buchwesen*, München 1913 • H. M. Hermkens, *Spelling en interpunctie, s'Hertogenbosch*², 1970 • J. T. Shipley, *Dictionary of Word Origins*, Paterson 1964 • A. Dauzat et al, *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, Paris 1971

ואלי הם צבדיו

איכה יחקר חתמולות אל אכל
חיל המועד על מועד קדחת?
ענה לב • זם זה השנה חבל?
משכן מלכים לארץ יצחק?
ימח איש יצחק יצחק אל הכל
יום מיקח כוס תחואים מלכות
עצב עבדיו עולם עמר ודן
לבוז ארץ חס במקום הדן:

אם אין אט, מי זה יצחק?
ממעש יצחק (משגבון)
עולם יצחק יצחק יצחק

מתוך: אבני שהם למשה אבודיינטה,
בהעתקת דוד פרנקו מנדס
בספרייה ע"ש רוזנטאל, אמשטרדם

מתוך: קול תפלה וקול זמרה מאת
דוד פרנקו מנדס, אמשטרדם 1769